

17. Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî 'nin *Şerh'ul-İzzi fi't-Tasrif* Adlı Eseri Bağlamında Dilciliği ¹

Uğur GÜLBİL ² & Muhammed KARABEY ³

APA: Gülbil, U. & Karabey, M. (2026). Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî 'nin *Şerh'ul-İzzi fi't-Tasrif* Adlı Eseri Bağlamında Dilciliği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (52), 292-307. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20797023>

Öz

Bu çalışma, XIII. yüzyılda Tebriz ve Horasan bölgelerinde yaşamış olan İzzüddîn ez-Zencânî (ö. 660/1262) tarafından kaleme alınan el-İzzî fi't-Tasrif adlı esere, Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî tarafından yazma hâlinde telif edilen Şerhu'l-İzzî fi't-Tasrif adlı şerhin incelenmesini ve müellifin dilciliğinin ortaya konulmasını konu edinmektedir. Giriş bölümünde, Arapçadaki kelime yapılarını, türetimlerini ve çekimlerini inceleyen temel bir disiplin ve Arapçanın doğru anlaşılması ve kullanılması açısından vazgeçilmez bir alan olan Sarf ilmi ele alınmış, eserin daha iyi anlaşılabilmesi için sarf ilminin tanımı, konusu, amacı, önemi ve ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra Tokatlı olduğu düşünülen, güçlü bir medrese eğitimi aldığı ve tasavvufi yönüyle birlikte dil ilimlerinde de yetkin bir âlim olduğu anlaşılan, eserlerinde klasik dil otoritelerinin görüşlerine yer vermesi ve farklı dil ekollerini mukayeseli biçimde ele alan ve derin bir dil bilgisine sahip olduğu görülen müellif Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri ve dilcilik yönü ele alınmıştır. Bunun akabinde ise tahkiki yapılan Şerhu'l-İzzî fi't-Tasrif adlı eser hakkında genel bilgiler verilmiş; eserin tanıtımı, tahlili, müellifin takip ettiği yöntem, eserin kaleme alınış amacı, kullanılan kaynaklar ve ilmî değeri gibi hususlar değerlendirilmiş ve klasik şerh geleneğine uygun olarak kaleme alınmış eserin, el-İzzî metnini açıklayıcı bir nitelik taşıdığı görülmüştür. Müellif, metni kelime ve cümle bazında şerh ederek dilbilgisel konuları örneklerle açıklamış; fiil yapıları, çekimler, illetli ve muzaaf fiiller gibi sarf konularını sistematik biçimde ele almıştır. Ayrıca eserin tek nüsha hâlinde günümüze ulaştığı ve yazma özellikleri bakımından bazı belirsizlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Mahmud et-Tokâdî'nin dilcilik anlayışının ele alındığı bu çalışmada sonraki çalışmalar için çeşitli öneriler sunulmuştur.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî'nin Şerh'ul-İzzi Fi't-Tasrif Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* isimli yüksek lisans isimli tez-den esinlenilerek ve genişletilerek hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %13

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 15.05.2026-**Kabul Tarihi:** 22.06.2026-**Yayın Tarihi:** 23.06.2026; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20797023>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² (%50) Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı ABD / Assist. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Literature (Sivas, Türkiye) **e-posta:** ugurgulbil@cumhuriyet.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-7579-2231> **ROR ID:** <https://ror.org/04f81fm77> **ISNI:** 0000 0001 2259 4311 **Crossref Funder:** 501100002966

³ (%50) Yüksek Lisans Mezunlu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD, Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı / Master's Student., Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Literature (Sivas, Türkiye) **e-posta:** muhammed_karabey_58@hotmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0003-4829-5100> **ROR ID:** <https://ror.org/04f81fm77> **ISNI:** 0000 0001 2259 4311 **Crossref Funder:** 501100002966

Anahtar kelimeler: Arapça, Sarf, el-İzzî, Şerhu'l-İzzî, Mahmud et-Tokâdî

The Linguistics of the Honorable Sheikh Mahmud al-Tokadi in the Context of His Work *Sharḥ al-İzzî fî al-Taşrif* ⁴

Abstract

This study focuses on the examination of *Sharḥ al-İzzî fî al-Taşrif*, a handwritten commentary composed by Muhterem b. Shaykh Maḥmūd al-Tokâdî on *al-İzzî fî al-Taşrif*, a work authored by 'Izz al-Dîn al-Zanjânî (d. 660/1262), who lived in the regions of Tabriz and Khorasan in the 13th century. Like many manuscript works that have not yet been critically edited, this study aims to prepare a scholarly edition of the text and make it accessible to the academic world. Accordingly, the research has been conducted as part of a master's thesis. In the introduction, the science of *şarf* (Arabic morphology) —a fundamental discipline that examines word structures, derivations, and inflections in Arabic, and is indispensable for the correct understanding and use of the language—is discussed. For a clearer comprehension of the work, emphasis is placed on the definition, subject matter, purpose, significance, and historical emergence of the science of *şarf*. Subsequently, the life, scholarly personality, works, and linguistic approach of the author Muhterem b. Shaykh Maḥmūd al-Tokâdî are examined. Believed to be from Tokat, he appears to have received a strong madrasa education and to have been a competent scholar in linguistic sciences as well as in Sufism. In his works, he frequently refers to the views of classical linguistic authorities, compares different linguistic schools, and demonstrates a profound command of the field. Following this, general information about *Sharḥ al-İzzî fî al-Taşrif*, the work subjected to critical editing, is provided. The study evaluates the text in terms of its introduction, analysis, the methodology followed by the author, the purpose of its composition, the sources utilized, and its scholarly value. It is observed that the work, written in accordance with the classical commentary tradition, serves an explanatory function for the base text *al-İzzî*. The author comments on the text at both word and sentence levels, explaining grammatical issues with examples, and systematically addresses morphological topics such as verb structures, conjugations, weak verbs, and doubled verbs. In the conclusion, it is stated that the study contributes to the academic literature by bringing to light a previously unexamined manuscript. It is also noted that the work has survived in a single copy and contains certain uncertainties in terms of its manuscript characteristics. Finally, the linguistic approach of Maḥmūd al-Tokâdî is outlined, and various suggestions related to the subject are presented.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article has been produced within the scope of the master's degree thesis titled “*The Review and Analysis of the Work Titled Sharḥ'ul izzî Fi't-Taşrif by Muhterem B. Sheikh Mahmud et-Tokâdî*”

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Statement: Ethical approval was granted by the Ethics Committee of Kütahya Dumlupınar University pursuant to Decision No. 595 dated February 26, 2026.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %13

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 15.05.2026-**Acceptance Date:** 22.06.2026-**Publication Date:** 23.06.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.20797023>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Keywords: Arabic, Sarf, al-‘İzzî, *Sharḥ al-‘İzzî*, Mahmūd al-Tokādî

Giriş

Dil, Yüce Allah'ın insana; yaratıcısını, varoluş amacını, evreni ve evrendeki diğer bireyleri idrak etmesi ve onlarla etkileşim kurması maksadıyla lütfettiği en temel iletişim aracıdır. İnsan yaşamında bu denli merkezi bir işleve sahip olan dilin kaidelerinin ve inceliklerinin öğrenilmesi de aynı derecede kritik bir öneme sahiptir. Özellikle Arapçayı ana dili olarak konuşmayan ve dinî metinleri kavrama zorunluluğu nedeniyle bu dili öğrenmek durumunda kalan gerek çağdaş gerekse önceki nesiller tarafından çok sayıda gramer eseri telif edilmiştir. Bunlardan biri de Arap gramerinde sarf konularının işlendiği ‘İzzüddin ez-Zencânî’ye ait *el-İzzî fi’t-Taṣrif* isimli eserdir. Telif edildiği günden bu yana şöhretini kaybetmeyen ve medreselerde daima başucu kitabı olarak ilk sırayı alan *el-İzzî fi’t-Taṣrif*, ez-Zencânî'nin en meşhur eseridir. Bu denli popüler ve önemli eserin daha iyi anlaşılması ve eğitimde daha faydalı olması amacıyla yerli ve yabancı âlimler tarafından birçok şerh ve haşiye yazılmıştır.

Çalışmamızın ana temasını, Zencânî'ye ait bu önemli esere Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokādî tarafından *Şerhu'l-İzzî fi't-Taṣrif* adıyla yazılan şerhin incelenmesi ve müellifin dilciliği oluşturmaktadır. Araştırma giriş ve üç ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, incelediğimiz yazma eserin muhtevasını oluşturan sarf ilminin tanımı ve konusu, amacı, Arap dilindeki önemi ve sarf ilminin ortaya çıkışındaki sebeplerden bahsedilmiştir. Daha sonra şerhin müellifi Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokādî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Son kısımda ise eserin tanıtımı, eser hakkında bilgi ve değerlendirmeler, yazma eserin tanıtımı, tahlili, müellifin eserinde takip ettiği yöntem, yazılma sebebi, eserde kullanılan kaynaklar, eserin içeriği ve önemi, ilmî değeri, eserin tahkikinde takip edilen yöntem, gibi başlıklarla çalışmamızın konusunu oluşturan yazma eserin tanıtımı, tahlili ve incelemesi ve müellifin dil yönü detaylı bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

el-İzzî fi't-Taṣrif adlı eser üzerine çok sayıda şerh kaleme alınmış ve bu şerhlerin önemli bir kısmı akademik çalışmalara konu edilmiştir. Seyyid Şerif el-Cürçânî (ö. 816/1413) ve Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) gibi birçok isim tarafından *Şerhu Taṣrifü'l-İzzî* ve farklı başlıklarda birçok şerh yazılmış ve bu şerhler birçok tez, makale ve kitaba konu olmuşlardır. Ancak, bu çalışmanın odak noktasını oluşturan şerhin, ilgili literatür taramasında, daha önce hiçbir makale ya da tez çalışmasında isminin geçmediği ve dolayısıyla akademik bir incelemeye tabi tutulmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, araştırma, daha önce incelenmemiş bir eseri ve yazarının dilciliğinin ortaya konulması açısından öneme sahiptir.

Araştırmanın ilk aşamasını, söz konusu eserin Türkiye'deki kütüphanelerde mevcut nüshalarının tespiti teşkil etmiştir. Bu süreçte, eserin müellif hattı olma ihtimali bulunan nüshalar araştırılmış; bunlar arasından, metnin ilmî neşrine esas teşkil edebilecek en sağlıklı ve güvenilir nüshaların varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Devamında, müellifin hayatı, ilmî şahsiyeti ve diğer eserleri hakkında kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Eserin tahkik ve tahlil sürecinde ise konuya ilişkin yazılmış kitaplar, makaleler, lisansüstü tezler ve ansiklopedi maddeleri gibi ilmî kaynaklardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın içeriğini oluşturan sarf ilminin tanımı, konusu, amacı, Arapçadaki önemi ve ortaya çıkışı başlıklarındaki tanımlar Arapça sözlüklerden, başlıklar detaylandırılırken klasik ve modern kaynaklardan yararlanılmıştır. Müellifin hayatı, öğrenim durumu, ilmî şahsiyeti ve eserleri, başlıklarında ise önemli biyografik ve literatüre dair eserlere ve çeşitli akademik çalışmalara başvurulmuştur.

Sarf İlminin Tanımı, Konusu ve Amacı

Arap dili gramerinin temel iki yapı taşından biri nahiv diğeri sarf ilmi kabul edilmektedir. Arap dili gramerinin geniş ve detaylı içeriği göz önüne alındığında, sarf ilmi öğrenmeden dilin inceliklerini kavramak oldukça zordur. Bundan dolayı sarf ilmi için “ilimlerin anası” denmiştir (Halîl b. Ahmed, t.y.: 7/109; İbn Manzûr, 1993: s. 9/189; Ahmed Dunkûz, 1959: 3). Sarf (الصرف) kelimesi Arapça şarafa (صرف) fiilinden türemiş ve birçok anlama geldiği görülmektedir. Lügat anlamlarına bakıldığında “döndürme, uzaklaştırma, harcama, bir durumu başka bir hale getirme” gibi manaları bulunur. Bunun dışında “altını gümüşe çevirme veya dövize bozma” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 1993: 9/190; Hâmid et-Tehânevî, 1996: 2/1075; Abdülkâhir Cürçânî, 1987: 26; Kılıç, 2013: 36/136-137). İstilah manası ise; asıl kabul edilen kelimeyi (masdar) lafız veya anlamla ilgili bir maksat için değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmektir (Kadî el-Cürçânî, 1983: 133; Hüseyinî el-Kefevî, t.y.: 128; İbrahim el-Haşimi, 1935: 7). Tüm bu tanımlamalar ışığında sarf ilminin kelimenin veya fiilin kökü, yapısı, türetimi, çekimi gibi gramer konularını kapsadığını görebiliriz.

Her ilim dalının kendine has bir amacı vardır. Sarf ilminin asıl amacı, okuyucuya kelime kalıplarının farklı şekillerini göstererek bu alanda bir beceri ve alışkanlık edinmesini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, kişinin fiil ve isim çekimlerine dair sürekli alıştırmalar yapması, sarf bilgisinin teorik boyuttan pratiğe dönüşmesine imkân kılar. Bu nedenle sarf ilmi, dilsel formasyonun gelişiminde önemli bir rol oynar ve kişiyi Arapça kelimelerin yapı özelliklerini doğru bir biçimde muhakeme ve analiz edebilecek seviyeye taşır (İbnü'l-Hâcib, 1995: 1/6).

Sarf ilminin bir başka önemli temel amacı ise, Arap dilinin kelime yapısını muhafaza ederek muhtemel dilsel hataları engellemek ve imlâ kaidelerine uyulmasını sağlamaktır. (el-Hamlâvî, 1927: 154). Sözcüğün kökü, türevleri ve yapısal özellikleri üzerine inşa edilen kurallı bilgiler, doğru yazımı ve anlamı önemli ölçüde etkiler. Bu sebepten sarf ilmi, yalnızca telaffuz ve anlamlandırma bakımından olmayıp, Arap dilinin kaideleri ve müspet bir biçimde kullanımı açısından da koruyucu bir işlev üstlenmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, sarf ilminin hem lafzî hem de manevî olmak üzere iki önemli amacının olduğu değerlendirilebilir. Lafza yönelik amaç, kelimenin yapısal özelliklerini ve telaffuzundaki çeşitlilikleri düzene koymak ve doğru şekilde kullanımını sağlamaktır. Anlama yönelik amacı ise, Arap dilinin, çoğu dilde olmayan bir özelliğe “iştikâk” yani kelime türetme özelliğine haiz olmasından kaynaklanmaktadır (Kılıç, 2013: 36/1). Bu özellik nedeniyle, tek bir kelime kökünden birçok anlamlı kelime türetilmekte ve dilin anlam zenginliği ziyadeleşmektedir. Bu yönüyle sarf ilmi Arap dili açısından hem lafzın muhafazası hem de mananın inşası bakımından kilit bir rol oynamaktadır.

Sarf İlminin Arapçadaki Önemi ve Ortaya Çıkışı

Sarf kelimelerin yapısını, köklerini, türevlerini ve değişim kurallarını konu edinen bir disiplin olması bakımından, Arap dili ve edebiyatında merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bu yönüyle sarf ilmi, yalnızca dilin teorik yapısını açıklamakla kalmaz, aynı zamanda pratik kullanımını da doğrudan etkilemektedir. Sarf ilminin yüklendiği bu önem, bireyin Arapçayı hem doğru hem de etkili biçimde kullanabilmesiyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Nitekim bu hususa dikkat çeken dil âlimlerinden Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (1900-1973), öğrencilerine hitaben şu ifadeleri kullanmıştır: “Sarf ilmini öğrendiğin zaman; Arapça kelimelerde seni hataya düşmekten koruyacak, konuşmalarında telaffuzu kolaylaşacak ve kelimelerdeki harflerin asıl olanlarıyla eklerini ayırt edebilme hususunda sana yardımcı olacaktır” (Muhyiddîn Abdülhamid, 1995: 7). Bu değerlendirmeler, sarf

ilminin yalnızca teorik düzlemde ele alınan bir gramer disiplini olmanın ötesinde, Arapçanın doğru telaffuzu, kelime bilgisi ve dilin yapısal unsurlarının iyi biçimde kavranması açısından da temel pratik beceri alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Arap dilini öğrenmek isteyen bireylerin sarf ilminin alt başlıklarını oluşturan ve her biri ayrı bir öneme sahip olan konuları bütüncül bir yaklaşımla kavramaları, dilin doğru ve etkin kullanımını mümkün kılacaktır.

Sarf ilminin taşıdığı ilmî ve pratik önem sadece dilciler tarafından değil, aynı zamanda tefsir ilmiyle iştigal eden âlimler tarafından da teyit edilmiştir. Bu bağlamda, klasik İslami ilimler literatüründe önemli bir konuma sahip olan ez-Zerkeşî (ö.794/1392), meşhur eseri *el-Burhân fī Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde Kur'ân'ı doğru anlamada sarf ilminin mecbûriliğine dikkat çekerek ve bu konuya özel bir başlık tahsis etmiştir. Söz konusu bölüm, "Sarf İlmini Bilmenin Gerekliliği" (ez-Zerkeşî, 2009: 1/297) başlığını taşımakta olup, bu başlık altında sarf ilminin iki ana nedenden dolayı önemli olduğunu belirtmektedir. Birinci olarak, sarf ilmi; bir kelimenin ism-i fâil, ism-i mekân, ism-i meful, masdar, ism-i zamân, sıfat-ı müşebbehe gibi türlü sîgalara dönüştürülmesine olanak sağlar. Bu dönüşüm hasebiyle kelime çeşitli anlam boyutları edinmekte, dolayısıyla Kur'ân'ın dilsel zenginliği daha detaylı bir şekilde anlaşılabilir. İkinci olarak ise sarf ilmi, kelimenin anlam çerçevesine doğrudan etki eden harf artışı (ziyâde), harf eksiltme (hazf), i'lâl ve ibdâl gibi yapısal değişimlerle ilginir. Bu değişimler, lafzî yapı ile mânâ arasında oluşan ilişkiyi anlamada ciddi bir rol almaktadır. Bunlara ek olarak ez-Zerkeşî bu başlıkta sarf ilminin nahiv ilminden önce geldiğini belirtmektedir. Ona göre: "Sarf ilminin önemi, bir kelimenin farklı anlamlara bürünebilmesini sağlamasındandır. Dil bilgisi öğreniminde sarf, nahivden önce gelir. Çünkü sarf, kelimenin kendi yapısıyla ilgilenirken; nahiv, kelimenin cümle içerisindeki görev ve durumlarıyla ilgilenir. Bu nedenle, müfessirler için sarf bilgisi vazgeçilmezdir" (Demir, 2014). Bu ifadeler, Kur'ân'ın lafız ve mânâ bütünlüğünün anlaşılmasında sarf ilminin yalnızca yardımcı değil, bunun yanında temel bir ilim olduğunu göstermektedir.

Sarf ilminin Arapça üzerindeki etkisi, sadece Kur'ân tefsiri, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerde değil, dilin bütünsel yapısının doğru kavranmasında da açıkça kendini göstermektedir. Bu bağlamda, Endülüs'ün önde gelen dil âlimlerinden biri olan İbn Usfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270), sarf ilminin taşıdığı ilmî öneme dair şu ifadeleri kullanmıştır:

"Sarf ilmi, Arap dilinin temelidir; Arapça ilimlerinin en şerefli, en derini ve ilimlerin anasıdır. Nahivciler, dilciler ve Arap diliyle meşgul olan herkesin sarf ilmine ihtiyaç duyması, onun önemini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü sarf, Arapçanın mizanıdır (kıstasıdır). Sarf olmadan dilin büyük bir bölümü anlaşılabilir; sarfın gösterdiği yol olmadan ise ilimde bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Ayrıca sarf, diğer dil ilimlerinden önce öğrenilmelidir. Zira terkip (yapı) olmaksızın kelimelerin manası kavranamaz" (el-İşbîlî, 1996: 1/36; Abdu'l-Ganî, 2010: 21).

Bu ifadelerle, sarf ilminin sadece dilsel yapıyı oluşturan bir araç değil, bunun yanı sıra Arap dilinin epistemolojik temellerinden biri olduğu da söylenebilir. İbn Usfûr'un vurguladığı gibi, sarf ilmi dilin mihenk taşı olarak, kelimelerin manalarını, kökenini ve işlevini belirlemede önemli bir yere sahiptir. Dil öğrenimi aşamasında altyapı oluşturması açısından sarf ilminin öncelikli bir aşama olduğunu ve diğer dilsel disiplinlerin bu temel üzerine bina edilmesinin gerekliliğini açıkça belirtmiştir.

Dil bilgisi ve gramer kurallarının bilinmesi, toplum içerisinde sağlıklı ve doğru bir iletişim sürecinin oluşması bakımından zorunlu bir gerekliliktir. Cahiliye döneminde Araplar, herhangi bir gramer kuralını bilmeksizin doğal dil edinimi sayesinde fasih bir Arapça ile aslına uygun şekilde iletişim kurabiliyorlardı. Bu durumun temelinde dilin doğal bir şekilde ve saf haliyle dış etkenlere maruz kalmadan nesilden nesile aktarılması olduğu söylenebilir. Ancak İslam fetihlerinin çoğalması sonucu, Arap olmayan unsurların İslam toplumuna dâhil olması, Arapçanın gerek fonetik gerekse yapısal

düzlemde bazı değişikliklere maruz kalmasına neden olmuştur. Yabancı kelimelerin Arapçaya girmesi, dilin doğal yapısında bozulmalara ve Arapça konuşan Müslümanlar arasında anlam farklılıkları ve telaffuz sorunlarına yol açmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Arap dilinin doğru kullanımının sağlanması ve dilin kurallarının muhafaza edilmesi zorunluluğuyla sarf ilmine olan ihtiyaç bariz bir şekilde artmıştır. Sarf ilmi sayesinde, Arap dilinin kuralları sistematik bir biçimde belirlenmiş ve buda Arapçayı kolay öğretilbilir ve korunabilir hale getirmiştir (İbn Haldûn, 2004: 1/249).

Sarf ilminin doğuşundaki nedenler dini ve sosyal olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir:

Dini Faktörler: Müslüman Arapların, Fars ve Rum diyarlarına yönelik gerçekleştirdikleri fetih hareketleri, İslam'ın Arap Yarımadası dışına hızlı bir biçimde yayılmasını beraberinde getirdi, bunun sonucu olarak farklı dil, kültür ve etnik kökenlere sahip topluluklar İslam dinini benimsemeye başladı. Bu gelişmeler, Arapları fethedilen bölgelerdeki halklarla iyi bir iletişim kurmak ve İslam'ı öğretmek için onlarla sağlıklı bir iletişim kurmaya mecbur bıraktı. Bir nevi İslam'ın kutsal metinlerinin ve ibadet dilinin Arapça olması, bu dili öğrenmeyi dini bir zorunluluk haline getirdi ve Arapçanın farklı dillere sahip toplumlarca öğrenilmesinde etkili oldu. Bu çok dilli etkileşim ortamında, Arapçaya yabancı dillerden kelimeler ve bazı dilsel unsurların girmeye başlaması kaçınılmaz oldu. Yaşanan bu dilsel değişim, Arapçanın tabii yapısında bazı bozulmalara yol açmış; dolayısıyla dilin korunması ve doğru şekilde öğretilmesi için kurallarının sistematik hale getirilmesi ihtiyacını doğmuştur.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in ve Müslümanlara örnek olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadis-i şeriflerinin Arapça olması, Arap dilini ve bu dilin temel disiplinlerini, özellikle de sarf ilmini, İslâmî ilimlerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından vazgeçilmez hale getirmiştir. Bu bağlamda sarf ilmi, yalnızca dilbilimsel bir uğraş alanı olmaktan çıkarak, aynı zamanda İslam'ın temel kaynaklarının doğru bir şekilde anlaşılmasına hizmet eden bir araç konumuna gelmiştir. Klasik dönemden itibaren birçok İslam âlimi, sarf ilminin öğrenilmesini farz-ı kifâye kapsamında değerlendirmiştir. Yani, bir topluluk içerisinde bu ilmi yeterli sayıda kişinin öğrenmesiyle diğer bireyler yükümlülükten muaf kılınsa da toplumun genel olarak bu ilimden yoksun kalması dinî ve ilmî bir eksiklik olarak görülmüştür. Sarf ilminin farz-ı kifâye oluşuna dair yaklaşım yalnızca dil âlimleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda İslam düşünce tarihinin önde gelen isimlerinden biri olan İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*'in adlı klasik eserinin "İlmin Fazileti" başlıklı bölümünde, ilim tahsilinin neden farz-ı kifâye kapsamında değerlendirildiğini şu ifadelerle açıklar:

"Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İlim Çin'de bile olsa gidiniz, bulunuz" ve "İlim öğrenmek her Müslüman üzerine farzdır." İlimler, şer'î ve gayr-ı şer'î olmak üzere ikiye ayrılır. Şer'î ilimler, hayatımızın her safhasında ihtiyaç duyduğumuz ve zorunlu olarak bilinmesi gereken ilimlerdir. Nahiv ve sarf gibi dil ilimleri de bu kapsama girer ve farz-ı kifâye hükmündedir" (el-Gazzâlî, 2010: 1/27-28).

Bu ifadelerle Gazzâlî, farz-ı kifâye olarak tanımlanan ilimlerin, İslâm toplumunun dinî sorumluluklarını doğru şekilde yerine getirebilmesi ve İslâmî hükümlerin sahih biçimde anlaşılması için zorunlu olduğuna vurgu yapmıştır. Bunun için, sarf ve nahiv ilimleri, Kur'ân ve sünnetin doğru bir şekilde anlaşılması, yorumlanması ve uygulanmasında vazgeçilmez araçlardır. Dolayısıyla, bu ilimlerin toplum bireyleri arasında yeterli düzeyde öğrenilmesi, dini kaidelerin muhafazası açısından da önemli bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir.

Sadece erken dönem âlimleri değil Osmanlı ulemâsı arasında da sarf ilminin farz-ı kifâye oluşuna güçlü

bir farkındalığın olduğu görülmektedir. Bu farkındalığı açıkça ortaya koyan örneklerden biri, 18. yy Osmanlı âlimlerinden Maraşlı Saçaklızâde Mehmed Efendi'dir (ö. 1145/1732). Saçaklızâde, kaleme aldığı eserinde yer verdiği "İlimlerden Farz-ı Kifâye Olanlar" başlıklı bölümde, Gazali'nin (ö. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* eserinden nakille: "Zikredilen farz-ı kifâye ilimler arasında şunlar da yer alır: Hesap ilmi, lügat metinleri ilmi ve nahiv ilmi" (el-Gazzâlî, 2010: 1/22). Saçaklızâde bu nakile şu yorumda bulunur: "Gazâlî, İhyâ'da da görüleceği üzere, nahiv ile sarf ilmini de kapsayan bir mânâyı kastetmektedir. Çünkü her ikisi de yani hem lügat hem de nahiv, Allah'ın kitabını ve Rasûlü'nün sünnetini öğrenmede iki âlet ilmidir" (Saçaklızâde, 1998: 103). Bu ifadelerden hareketle Saçaklızâde'nin sarf ilmini açıkça zikrederek, bu disiplinin İslamî ilimlerin sahih bir biçimde anlaşılması açısından sahip olduğu merkezi konuma dikkat çekmiştir.

Sosyal Faktörler: Allah, insanı tabiatı gereği sosyal bir varlık olarak yaratmıştır ve bu durum, insanların bir arada yaşayabilmeleri ve sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri için ortak bir dile ihtiyaç duymalarını zorunlu hale getirmiştir. Nitekim İslam tarihinin erken dönemlerinde Araplar, fethettikleri bölgelerde farklı etnik ve dilsel kökene mensup toplumlara iç içe yaşamak zorunda kalmaya başlamışlardır. Bu sosyal, politik ve kültürel değişim farklı dil gruplarının arasında iletişimi sağlayacak ortak bir dil ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İslam'ın temel kaynaklarının Arapça olması ve dinî ilimlerin bu dil üzerinden inşa edilmesi sebebiyle, söz konusu ortak dilin Arapça olması hususunda genel bir kabul oluşmuştur. Bu nedenle, Arapçanın doğru bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi gerekliliği ortaya çıkmış; özellikle kelime yapısı, türetme ve çekim kaideleri gibi dilin yapısal yönleriyle ilgilenen sarf ilminin sistematik hale getirilmesi zorunlu bir ihtiyaç olarak kendisini göstermiştir.

Arap dili kuralları, sistematik yapıya ilk olarak Hicrî I. yüzyılın ikinci yarısında "nahiv ilmi" adı altında kavuşmuştur (Şirin, 2015). Başlangıçta dini metinlerin doğru anlaşılması ve dildeki yozlaşmanın önüne geçilmesi amacıyla ortaya çıkan bu ilim dalı, sonraki yüzyıllarda hem içerik hem yöntem açısından önemli bir gelişim ve zenginleşme süreci geçirmiştir. Bu gelişim sürecinin bir sonucu olarak, nahivle sınırlı kalmayan dil çalışmaları zamanla çeşitlenmiş ve Arapçanın morfolojik yapısını konu edinen sarf ilminin müstakil bir disiplin olarak teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır. Bu sayede Arap dili grameri hem teorik hem de uygulamalı boyutlarıyla daha derinlikli ve kapsamlı bir yapı kazanmıştır (Ahmed el-Efganî, 1985: 8).

Sarf ilminin ortaya çıkışının tek nedeni, dilde meydana gelen yanlış kullanımların düzeltilmesi değil; dinî, kültürel, sosyal ve siyasal alanlardaki ilerleme ve değişimin bir neticesidir. Kur'ân'ın ve dini metinlerin doğru okunması, anlaşılması ve yorumlanması, fetihlerle birlikte Arap dilinin de farklı bölgelere yayılması, yabancı unsurların etkisi, İslam ilimlerinin teşekkülü, lehçe farklılıkları gibi etkenler, bu ilmin doğuşunu ve gelişimini zorunlu bir hale getirmiştir. Sarf ilmi, yalnızca erken dönemde değil, yaşadığımız zamanda da Arapçanın anlaşılması ve öğretilmesi bakımından esas bir disiplin dalı olma özelliğini devam ettirmektedir (Hasan b. Abdullah, 3-4).

1. Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî'nin Hayatı, Eserleri ve Dilciliği

1.1. Hayatı

Yapılan araştırma ve incelemelerde Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî'nin hayatına dair mevcut bilgiler büyük ölçüde birkaç kaynaktaki kayıtlara dayanmaktadır. Bu bağlamda en önemli bilgi kaynağı, Bursalı Mehmed Tahir'in aktardığı bilgilerdir. Bursalı Mehmed Tahir, Pirinçizâde Süleyman Efendi'nin (ö. 1280/1863) vaaz mecmuası olan *Tuhfetü'l-Vâizîn* adlı eseri tanıtırken, Muhterem b. Şeyh Mahmud

et-Tokâdî'ye de atıfta bulunur. Söz konusu tanıtımda Şöyle bir ifade yer alır: ‘‘Cemâl Halvetî'nin halifelerinden Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî'nin de *Őems'l-Vâizîn* adlı benzer bir eseri vardır’’ (Bursalı Mehmet Tahir, 1915: 1/262). Bu ifade, Mahmud et-Tokâdî'nin hem Halvetiyye tarikatı silsilesindeki yeri ile tasavvufi ve ilmî kimliğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle Cemâl Halvetî'ye intisabı, onun tarikat içerisindeki yerini tayin ederken; *Őems'l-Vâizîn* adlı eserinin zikredilmesi ise onun müelliflik yönünü ve vaaz geleneği içerisindeki katkılarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî'nin hem Halvetiyye geleneği içinde bir sfi olarak hem de vaaz ve irŐad faaliyetleri yürüten bir âlim olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Kaynaklarda Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî hakkında yer alan İbnü'Ő-Şeyh ifadesi, Mahmud et-Tokâdî'nin babası Şeyh Mahmud'un da sfi bir kimliğe ve muhtemelen Őeyhlik makamına sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan *Râhatü'l-Kulb* adlı eserinde ‘‘İstanbul halkına hitaben’’ gibi ifadelerin yer alması onun İstanbul'da ikamet ettiği ve burada vaizlik görevi yürüttüğü ihtimalini güçlendirmektedir (et-Tokâdî (a), t.y.: 1b-42a).

Eserlerinde kullandığı ‘‘Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî’’ künyesiyle tanınan müellifin, eserlerinde yer verdiği nakiller ve kaynaklar onun güçlü bir medrese eğitimi aldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ilk medrese eğitimini memleketi Tokat'ta mı yoksa önemli ilim merkezlerinden bir olan İstanbul'da mı aldığı tam olarak bilinmemektedir. Benzer Şekilde, hangi âlimlerden ders ve icazet aldığı ve dolayısıyla ilmî silsilesi de mevcut kaynaklarda yer almamaktadır (Kızılkaya, 2020:646-647). Müellifin atıfta bulunduğu Arapça literatür, tefsir ve hadis başta olmak üzere klasik İslâmî ilimlere dair temel metinler, onun bu alanlarda derinlemesine bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Bu durum, sadece nakil yapmakla kalmayıp, metinlere vukufiyetinin bulunduğunu da göstermesi açısından dikkate değerdir.

1.2. Eserleri

Yapılan katalog taramaları ve araştırmalar neticesinde Mahmud et-Tokâdî'te ait dört eser tespit edilmiştir. Bunlar sırasıyla *Râhatü'l-kulb*, *Őems'l-Vâ'izîn ve Şerhu Merâhi'l-Ervâh*, *Şerhu'l-İzzi fi't-Tasrif* başlıklarını taşımaktadır. AŐaęıda sırasıyla bu eserler hakkında bilgiler verilecektir.

1.2.1. Râhatü'l-Kulb:

Halvetî tarikatının çeşitli tasavvufi görüŐlerinin ele alındığı ve özellikle bireysel ve toplumsal ahlâk, kalp tasfiyesi ve nefis terbiyesi gibi konuların ön plana çıktığı, halkı irŐat etme amacının güdüldüğü bir eserdir. Yapılan katalog taramaları sonucu eserin başka bir nüshasının olmadığı tespit edilmiştir. Eser Milli Kütüphane Yazmalar bölümünde O6 Mil Yz A 5998/5 demirbaŐ numarasıyla kayıtlıdır. Ayrıca eser 131a-134b varakları arasında ‘‘*Risâle fi İbâhati'd-devrani's-sfiye*’’ adıyla, o dönemde camilerde ve zaviyelerde semâ ve devran yapılmasına menfi yaklaŐanlara karŐı cevap niteliğindeki bir risaleyi de içinde barındırmaktadır.

1.2.2. Őems'l-Vâizîn

Mevizey/vaaza dair el yazması bir eser olan *Őems'l-Vâizîn*, vaaz ve nasihat mecmuası olarak kaleme alınmış, özellikle dinî irŐad faaliyetlerinde kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Eserde, kıssa ve menkibeler yoluyla halkı doğru inanç, ibadet ve ahlâka yönlendirme amacı taşımaktadır. Milli Kütüphane Yazmalar bölümünde O6 Mil Yz B 966 demirbaŐ numarasıyla kayıtlıdır. Yapılan katalog taramalarında eserin tek nüsha olduğu başka bir el yazma nüshasının bulunmadığı tespit edilmiştir.

1.2.3. Şerhu Merâhi'l-Ervâh

Osmanlı medrese müfredatında sarf ilmi alanında temel kaynaklar arasında yer alan ve “sarf cümlesi” diye tanınan, Emsile, Binâ, Maksûd ve (Tasrîf-i) İzzî’yi de içine alan risâleler grubunun son halkasını oluşturan el-Merâh adıyla tanınan eseri detaylı şekilde açıklayan şerhtir. Araştırma konumuzu oluşturan *Şerhu'l-İzzi fi't-Tasrif* eseriyle aynı cilt içerisinde Çorum Hasanpaşa Kütüphanesi, Hasanpaşa Yazma koleksiyonunda, 2828/1 koleksiyon numarasıyla, 1b-94b varakları arasında yer almaktadır.

1.2.4. Şerhu'l-İzzi fi't-Tasrif

Araştırmamızın ana eksenini oluşturan bu esere dair detaylı bilgilere sonraki bölümde detaylı şekilde yer verileceği için, bu kısımda yalnızca eserin adı belirtilmekle yetinilecektir.

1.3. Dilociliği

Mahmud et-Tokâdî'nin ilmî birikimi içerisinde dil ilimlerinin özellikle sarf ve nahiv konularının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Osmanlı dönemi âlimi olan ve ana dili Arapça olmayan bir kişinin elimize ulaşan tüm eserlerini Arapçayla kaleme almış olması onun iyi bir Arapça eğitim tedrisatından geçtiğini bizlere göstermektedir. Eserlerinde klasik Arapça gramerine dair meseleleri ele alırken yalnızca zahirî bilgileri aktarmakla kalmayıp konuya dair farklı ekollerin görüşlerini mukayeseli bir şekilde değerlendirmesi, onun bu alandaki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Nitekim mastarın asıl mı yoksa fer mi olduğu (et-Tokâdî (b), t.y.: 97b-98a), emir fiilin yapısı ve muzari fiille olan ilişkisinin açıklanması gibi gramer meseleleri hakkında açıklamalarda bulunurken hem Basra hem de Kûfe dil mekteplerine ait yaklaşımlara vakıf olduğu dikkat çekmektedir (et-Tokâdî (b), t.y.: 107b-108a).

Mahmud et-Tokâdî'nin dil anlayışı, kendisinden önce ki büyük dilcilerin ilmî mirası üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda özellikle Sibeveyh (et-Tokâdî (b), t.y.: 100b-125b-135b-139b), Zemahşerî (et-Tokâdî (b), t.y.: 114a), Halil b. Ahmed (et-Tokâdî (b), t.y.: 125b-139b), Ahfeş el-Evsat (et-Tokâdî (b), t.y.: 125b) gibi otoritelerin görüşlerinden faydalandığı, eserlerinde yer alan açık ve dolaylı atıflardan anlaşılmaktadır. Onun bu otoritelerle kurduğu ilmî ilişki, klasik gramer geleneğine olan bağlılığının ve bu geleneği sürdürülebilir kılma çabasının bir göstergesidir.

Ayrıca kaleme aldığı eserlerde dilsel açıklamalara yer vermesi, kavramların titizlikle tanımlaması ve terim kullanımında gösterdiği hassasiyet, Mahmud et-Tokâdî'nin dilciliğinin ne derece sağlam temellere dayandığının bir göstergesidir. Bu yönüyle Mahmud et-Tokâdî sadece kaynaklardan bilgi aktarmayı değil aynı zamanda dil birikimini sistematik biçimde işleyen, yorumlayan ve yeniden inşa eden bir dilciliğe sahiptir. Eserlerinde gramer meselelerini açıklarken kullandığı sade, açık ve sistematik dil onun hem pedagojik yönünü hem de ilmî disiplini ön plana alan yaklaşımını ortaya koymaktadır.

2. Şerhu'l-İzzi Fi't-Tasrif

2.1. Eser Hakkında Bilgi ve Değerlendirmeler

Şerhu'l-İzzi fi't-Tasrif adlı eserin içeriği dikkatle incelendiğinde, müellif Mahmud et-Tokâdî'nin başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere, hadis literatürü, sarf ilmine dair konular, döneminin yanı sıra kendisinden önce yaşamış olan ilim adamları ve onların eserleri hakkında derin bir bilgi birikimine sahip olduğu açıkça görülmektedir.

İncelememize konu olan eser hem içerik yapısı hem de metinle kurduğu ilişki bakımından, klasik Şerh geleneğine uygun olarak kaleme alınmıştır. Gerek müellifin eserin baŐında ‘Şerhu'l-İzzi’ yazması, gerekse eserin içeriğinde fiil ve isim çekimleri ile çekimlerde meydana gelen ibdâl, alb, hazf ve naķil gibi ill kaidelerine dair yapılan aılamalar ve el-İzzi kitabının ana metnine yapılan eklemeler ve örnekler bu eserin doğrudan el-İzzi'ye yazılmış bir Şerh olduğunu göstermektedir.

2.2. Yazma Eserin Tanıtımı

Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî'nin Şerhu'l-İzzi fi't-Tasrif isimli Őerhinin başka nüshalarının olmadığı, tek bir nüshasının olduğu yapılan detaylı katalog taramaları ve araŐtırmalar sonucu tespit edilmiştir. UlaŐılan tek nüshanın orum Hasanpaşa Kütüphanesi, Hasanpaşa Yazma koleksiyonunda, 2828/1 koleksiyon numarasıyla, 97b-146b varaklar arasında bulunduğu görülmüştür. Eser 51 varaktır ve her sayfa 22 satırdan oluşmaktadır. Eserin sayfaları müellif tarafından numaralandırılmamıŐ olup bir sonraki sayfada geçen ilk kelimeyi sayfa sonuna yazmak suretiyle sayfalar arası geçiŐi belli eden Takıbe yöntemi tercih edilmiştir.

Eserin alt, üst ve sırt kapağı deriyle kaplanmış olup dış kapağın aŐırı derecede yıpranmıŐ olduğu görülmektedir. Oldukça sade bir görüntüsü olan eserin kapak kısmında veya sayfa kenarlarında herhangi bir süsleme görülmemektedir. zerinde herhangi bir yazı, mühür, Őemse veya köŐebent örnekleri yoktur. Eserin kğidi sarı renklidir ve 205x145-140x80 mm ölçüsündedir.

Eser Rika hattı ile yazılmış olup, harekesiz ve yer yer okunaksız bir görünüme sahiptir. Sayfa kenarlarında ilgili satıra paralel olarak çekilen çizgilerle bazı cümle veya kelimelerin altı izilerekeksik kalan cümlelere ekleme yapma, cümle içerisinde yanlış yazılan kelimenin düzeltilmesi veya farklı bir hatla okuyucu notu olduğu düşünülen yazılar mevcuttur. Söz konusu unsurlar, eserin kullanım süreci içerisinde okuyucular veya istinsah eden ktipler tarafından yapılan katkılar olarak değerlendirilebilir.

Eserin son sayfalarında, klasik yazma eserlerde yer alması beklenen ferağ kaydının, yni müellifin ismi, telif tarihi, mukabele kaydı ve istinsah tarihi gibi metnin tarih kimliğini belirlemeye yönelik bilgilerin eksik olması eserin mahiyetine ilişkin belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Bu eksiklik nedeniyle mevcut nüshanın telif mi yoksa istinsah mı, ne zaman yazıldığı ve kim tarafından kaleme alındığı hususları kesin olarak tespit edilememektedir. Bununla birlikte, eserin içeriği, yazım tarzı ve Şerh geleneğine uygun yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bir müellif nüshası olma ihtimali tamamen göz ardı edilmemekle birlikte, ğrenci ya da istinsah ktibi tarafından oęaltılmıŐ bir istinsah nüshası olabileceği de varsayımlar arasındadır.

2.3. Eserin Tahlili

2.3.1. Müellifin Eserinde Takip Ettiği Yöntem

Eserin baŐında yer alan mukaddime bölümünde, klasik İslâmî ilim geleneğine uygun Şekilde besmele, hamdele ve salveleye yer verilmiştir. Bu bölüm yazılırken ifde tarzı, terkipler, tamlamalar, teŐbih, istire, kinye ve sec gibi belgat unsurlarıyla zenginleŐtirilmiŐ; böylece metnin ilmî olduğu kadar edeb özelliği de öne çıkarılmıŐtır. Müellif mukaddimenin devamında el-İzzi fi't-Tasrif isimli esere daha önce birçok Şerh yazıldığını ifade ederek bu kıymetli metnin daha iyi anlaşılmasına kendisinin de katkı sunmak istediğini ve gayesinin Allah rızası olduğunu belirtmiştir.

Mukaddimenin ardından *el-İzzi fi't-Tasrif* adlı eserin ana metnine sadık kalınarak orijinal sıralaması

korunmuş ve şerh işlemi bu şekilde icra edilmiştir. İlk beş varakta, şerhi yapılan cümleler ve ifadeler, bazen kelime bazen ise cümleler halinde şerh edilmiştir. Ana metinde bulunan ifadeler kırmızı mürekkeple dikkat çekici biçimde yazılmış; müellif bu cümlelerin arasına siyah mürekkep ile kendi açıklama, tanım, örnek ve yorumlarını eklemiştir. Sonraki varaklarda ise yöntem kısmen değişerek; ana metindeki cümleler ve kelimeler siyah mürekkeple yazılıp, ardından bu bölümlerin altı kırmızı mürekkeple çizilerek şerh edilecek kısımlar bu şekilde işaretlenmiştir.

Metin içerisinde yer verilen âyetler, istiḥād amacıyla kullanılmış olup sûre ismi ve âyet numarası belirtilmeden aktarılmıştır. Hadis rivayetleri ise herhangi bir kaynak zikredilmeksizin yine delillendirme amacıyla metne dâhil edilmiştir. Bununla birlikte, müellifin Arap dili ve belâgati açısından önemli isimlere ve klasik eserlere yer yer atıfta bulunduğu görülmektedir.

2.3.2. Yazılma Sebebi

Mahmud et-Tokâdî eseri yazma sebebini mukaddime kısmında şu şekilde ifade etmiştir.

“Kaderin bana verdiği imkân çerçevesinde kitabım el-İzzi’yi şerh ettim, şuda var ki şârihler bu eseri detaylıca açıklamışlarsa da eserin anlaşılması için yeterli değildir. Ancak dünyaya baktığımda, Allah Teâlâ’nın rızasına uygun bir iş yapmadım, günahlar ise deniz köpüğünden daha çok, fakat bu eseri, dualara ve cehennem azabından kurtuluşa vesile olsun diye şerh ettim, işlerimizi Allah’a havale ediyoruz. Çünkü Allah kullarını hakkıyla görendir” (et-Tokâdî (b), t.y.: 97b).

Bu ifadelerden, müellifin *el-İzzi fî’l-Taṣrîf* eserinin ilmi değeri ve eğitimdeki yeri konusunda derin bir farkındalığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, söz konusu eserin daha önce birçok defa şerh edilmiş olduğunu ifade etmekle birlikte, bu şerhlerin metnin tam ve doğru şekilde anlaşılması açısından yeterli olmadığını dile getirmektedir. Bu bağlamda, kendi çalışmasının temel gayesinin, Allah rızasını gözeterek, el-İzzi kitabının doğru ve daha anlaşılır bir şekilde yorumlanmasına katkı sunmak olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu yaklaşım, müellifin ilme ve ilim geleneğine bağlılığını ve de şerh faaliyetini sıradan bir açıklama çabasından ziyade anlamı derinleştirme ve öğretimi kolaylaştırma gayesiyle gerçekleştirdiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

2.3.3. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Eser incelendiğinde, müellifin metin içerisinde delil olarak başvurduğu âyetler, hadisler ve diğer rivayetleri herhangi bir kaynak belirtmeksizin naklettiği görülmektedir. Bu uygulama, klasik dönem ilmî metinlerinde sıkça karşılaşılan bir durum olup, özellikle şerh türü eserlerde zihnî hâfizaya dayalı aktarım geleneğinin bir sonucudur.

Eserde doğrudan atıf yapılan yazılı kaynaklar az olmakla birlikte, Zemaḥşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsiri ile Ahmed b. Ali b. Mes’ûd’un (ö. VIII. yüzyıl başları) *Merâhu’l-Ervâh* adlı eseri öne çıkmaktadır. Bu iki eser hem dilsel tahliller hem de gramer açıklamaları bağlamında müellifin kullandığı temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bunun yanı sıra, müellifin Arap dili grameri açısından büyük öneme haiz bazı klasik dil otoritelerden geniş ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle, Yûnus b. Ḥabîb ez-Zubbî (ö. 182/798), Sîbeveyh (ö. 180/796), Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) gibi erken dönem dil âlimlerinin görüşlerine yer verilmiş; eser boyunca bu isimlerden yapılan alıntılar ve gramer konusundaki görüşleri metne teorik bir derinlik kazandırılmıştır.

2.3.4. Eserin İçeriği ve Önemi

Mahmud et-Tokâdî Őerhinde, Zencânî'nin *el-İzzi fi't-Tasrif* eserinin yapısal bütünlüğünü koruyarak, eseri mukaddime ve dokuz ana başlıkta ele almıştır. Müellif Zencânî'nin metnindeki sıralamayı takip etmekle konular arasındaki uyum ve bütünlüğü sağlamayı hedeflemiştir. Bu bölümde eserin muhtevası mukaddime ve dokuz ana başlık çerçevesinde ele alınarak, Şerhin içeriğine genel hatlarıyla değinilecektir.

Mahmud et-Tokâdî, eserinin mukaddimesine, geleneksel slba uygun biçimde Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e (s.a.v.), onun âline ve ashâbına salât ve selam getirerek başlar. Mukaddimenin devamında, Őahsî bir vefa rneği sergileyerek babası, annesi ve kardeşleri için hayır duasında bulunur. Ardından, Şerh yazma amacını kısaca ortaya koyar (et-Tokâdî (b), t.y.: 97b).

Eserin ilk bölümünde Mahmud et-Tokâdî fiilin taksimatı üzerinde ayrıntılı bir Şekilde durmaktadır. Müellif, klasik sarf geleneğine uygun olarak fiili öncelikle sülasi ve rubâ'î olmak üzere iki ana gruba ayırmakta, ardından bu iki grubu kendi içinde mücerred ve mezîd olmak üzere tasnif etmektedir (et-Tokâdî (b), t.y.: 97b-98a). Bu temel ayırım sonrasında ise fiillerin Őâlim ve ğayr-ı Őâlim oluşuna göre alt başlıklara ayrıldığını belirtmektedir (et-Tokâdî (b), t.y.: 98a). Müellif, söz konusu sınıflandırmayı yalnızca nakil yoluyla aktarmakla kalmayıp, taksimatın gerekçelerini ve bu ayrımların sarf ilmi açısından önemine değinmektedir (et-Tokâdî (b), t.y.: 99a-101a).

Eserin ikinci bölümünde, "tenbih" başlığı altında mte'addî ve lâzım fiil konuları ele alınmaktadır. Bu bölümde Mahmud et-Tokâdî, mte'addî fiili, Türkçede geçişli fiil kavramına; lâzım fiili ise geçişsiz fiil karşılığına tekabül edecek Şekilde tanımlamış ve meseleye bu Şekilde açıklık getirmeye çalışmıştır (et-Tokâdî (b), t.y.: 101b-102a).

Eserin nc bölümünde, fiil çekimleri ve fiil formlarına ilişkin temel konular kapsamlı bir Şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümde öncelikle, mâzî ve muzâri' fiillerin hem mâ'lm hem de mehl çekimleri ayrıntılı olarak işlenmiştir. Ardından, muzâri' fiillerin, nasb ve cezm edatları aldığında gösterdiği değişiklikler örneklerle açıklanmış; emr-i hâzır, emr-i ğâib, nehy-i hâzır ve nehy-i ğâib kalıplarının çekimleri sistemli bir biçimde ortaya konmuştur (et-Tokâdî (b), t.y.: 102a-115a).

Eserin dördüncü bölümünde, "Muzaaf" başlığı altında, aynel fiil ile lâmel fiilin aynı harf olması durumunu ifade eden muzaaf fiiller ele alınmaktadır. Müellif, bu fiil trine dair yaptığı tanımlı detaylı biçimde Şerh ederek, muzaaf fiillerin yapı itibarıyla mutel fiillere benzer yönlerine de dikkat çekmektedir. Bu benzerliğin gerekçeleri açıklanmakta ve özellikle fiil yapısındaki ses uyumu, harf tekrarı ve düşmeleri bağlamında konu izah edilmektedir (et-Tokâdî (b), t.y.: 115b-119a).

Eserin beşinci bölümü, hem içerik bakımından en kapsamlı kısımlardan biri olması hem de sarf ilminde önemli bir yeri bulunan illetli fiillerin detaylı biçimde ele alınması açısından dikkat çekicidir. Burada müellif mu'tel fiilleri; mişal, ecvef, naķıs, lefif-i maķrun, lefif-i mefrķ, mu'tellu'l-fau ve'l-aynu, mu'tellul fa ve'l-ayn ve'l-lâm Őeklinde tasnife tabi tutmuştur. Mahmud et-Tokâdî'de müellifin yaptığı bu tasnifi örnekler eşliğinde detaylandırarak konu ile ilgili meseleleri detaylı izâha tabi tutmuştur (et-Tokâdî (b), t.y.: 119b-137a).

Eserin altıncı bölümü, "Mehmz" başlığıyla ele alınmakta olup, bu kısımda kök harflerinden biri hemze olan fiiller kapsamlı bir biçimde incelenmektedir. Müellif, mehmûz fiillerin tanımını yaparak konuya giriş yapmakta; ardından bu fiillerin ekim Şekillerini ayrıntılı Şekilde açıklamakta ve her bir durumu

örneklerle desteklemektedir. Bölümde ayrıca, mehmûz fiiller ile muzâ‘af ve mu’tel fiiller arasındaki farklar üzerinde durulmuş; bu fiil türlerinin yapısal özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınarak mehmûz fiilin hangi yönleriyle diğerlerinden ayrıldığı açık biçimde ortaya konmuştur. Bölümün sonunda ise, “فري” fiili özelinde bir inceleme yapılmakta; bu fiilin çekimi, anlam farklılıkları ve sarf yönünden taşıdığı hükümler ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır (et-Tokâdî (b), t.y.: 137b-142b).

Eserin yedinci bölümü, ism-i zamân, ism-i mekân ve ism-i âlet konularına ayrılmış olup, bu kısımda Mahmud et-Tokâdî, özellikle tanımı verilmemiş kavramlar üzerinden açıklayıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Bunun yanı sıra, ism-i zamân ve ism-i mekân kalıplarında türeyen kelimelerin yapısal özellikleri, oluşum biçimleri ve hangi anlam bağlamlarında, ne tür kullanımlara sahip oldukları ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Son olarak ise ism-i âlet konusu ele alınmıştır (et-Tokâdî (b), t.y.: 142b-144b).

Eserin sekizinci bölümü, tenbih başlığı altında ele alınmış olup, bu kısımda fiilin kaç defa gerçekleştiğini ifade eden mastaru’l-merre konusu açıklanmıştır. Bu bölümde özellikle sülasi fiillerin, sülasi mezid fiillerin ve tâ-i merbuta “س” ile biten fiillerin mastar formlarının hangi kurallara göre türetildiğine örnekler eşliğinde değinilmiştir (et-Tokâdî (b), t.y.: 144b- 145a).

En son bölümü ise “binâ-i nev’i” başlığı altında ele alınmakta olup, bu kısımda fiillerin durum ve tarz bildiren mastarlarının yapım şekilleri üzerinde durulmuştur. Müellif sülasi fiilde bu tür mastarların genellikle “فعلية” vezninde oluşturulduğunu belirtmiş diğer vezinlerde ise fiilin mastarına tâ-i merbuta “س” eklenerek bu anlamın elde edildiği ifade etmiştir (et-Tokâdî (b), t.y.: 145b).

2.3.5. Eserin İlmî Değeri

Şerhu’l-İzzi fi’l-Taṣrif adlı eser, isminden de anlaşılacağı üzere ‘İzzüddîn ez-Zencânî’ye ait *el-İzzi fi’l-Taṣrif* isimli klasik sarf metni üzerine kaleme alınmış bir şerh çalışmasıdır. Arapçada isimler ve fiillerin türetilmesi, çekim sistematığı ve yapı özelliklerinin incelendiği sarf ilmi gerek teorik gerekse uygulamalı boyutuyla üzerinde ciddiyle durulması gereken temel disiplinlerden biridir. Bu alan hem öğretim yöntemlerinin dikkatle belirlenmesini hem de öğrencinin kavrayışını kolaylaştıracak açıklama ve örneklerle desteklenmiş kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle sarf ilmine dair geçmişten günümüze klasik ve modern tarzda birçok eser kaleme alınmış, konuların en güzel şekilde anlatılması ve anlaşılması amacıyla dilciler tarafından gerekli çabalar sarf edilmiştir.

Bu bağlamda, Osmanlı ilim geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan *el-İzzi fi’l-Taṣrif*, medreselerde asırlar boyunca okutulmuş, sadeliği ve sistematığı ile hem öğrenciler hem de öğretiler nezdinde rağbet görmüştür. İşte bu temel eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamak, metindeki kavram ve kuralları açıklayıcı yorumlarla zenginleştirmek ve öğrencilerin istifadesini kolaylaştırmak amacıyla, Muhterem b. Şeyh Mahmud et-Tokâdî tarafından kaleme alınan *Şerhu’l-İzzi fi’l-Taṣrif*, klasik metin şerhçiliği açısından önemli bir katkı niteliği taşımaktadır. Müellifin eserde izlediği açıklayıcı, sistemli ve örneklere dayalı yöntem, sarf konularının pedagojik bir yaklaşımla sunulmasını sağlamakta; böylece eser, hem klasik ilim anlayışına bağlı kalmakta hem de öğretim kolaylığı açısından dikkat çekici bir konuma yerleşmektedir.

Sonuç Bulgular ve Öneriler

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde yaşamış, ne zaman ve nerede doğduğu, eğitimini nerede aldığı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi olmayan, ismindeki nispeden hareketle Tokatlı olduğu anlaşılan,

sadece eserleri günümüze kadar ulaşmış olan Muhterem b Şeyh Mahmud et Tokâdî, yapılan araştırmalar sonucunda mümkün oldukça tanıtılmıştır. Ana dili Arapça olmayan bir âlimin tüm eserlerini Arapça kaleme alacak kadar ileri düzeyde Arapçaya vâkıf olduğu ve alana ait birçok klasik esere atıflar yaparak ve bu eserlerdeki örnekleri ve görüşleri kendi Őerhlerinde yer yer kullandığı grlmştir.

İncelemelerimiz neticesinde; Őârih eseri Şerh ederken memzu tarzda bir yol izlemiş, eseri müellifin ele aldığı konu bütünlüğüne ve sıralamasına paralel olarak Şerh etmiştir. Gerekli gördüğü kelimeler ve konularda analizlerde bulunarak anlaşılması zor olan konulara açıklık getirmiştir. Eserin istişhâd yönüne bakıldığında ise Őârihin genelde ayetlere yer verdiği, bunun yanı sıra sınırlı sayıda hadis ve Őiirle istişhâdda bulunduğu ve hiçbir kaynak belirtilmediği grlmştir. İstişhâd olarak getirilen ayet, hadis ve Őiirlerin anlamına metin içerisinde değinilmemiş sadece anlatılan konuyu delillendirme maksadıyla kullanılmıştır. Şerh yapılırken az sayıda istişhâdda bulunulması dikkatlerden kaçmamıştır. Ayrıca eserde birçok yerde Arap dilinin önde gelen âlimlerinin görüşlerine ve isimlerine atıf yapılarak; âlimlerin görüşleri hakkında bir tercih yapılmadan sadece görüşlerine yer verilmiştir.

Eserin muhtevası incelendiğinde sarfın tanımı ile başlanıp sarf ilmine dair birçok başlık ele alınmıştır. Ele alınan konuların tanımları ve detayları verildikten sonra okuyucunun meseleleri daha iyi kavrayabilmesi için birçok örnekle detaylandırılmıştır. Yapılan rneklemeler ve fiil çekimleri genellikle sık kullanılan fiil ve kelimelerden oluşsa da zaman zaman istisna örnekler ve Őaz durumlardan da bahsedilmiştir. Ayrıca eserin diyalektik tarzda ele alınarak okuyucular zaman zaman düşünmeye sevk edilmiştir.

Arapçayı bilmeyen veya Arap olup gramer kaidelerine aşına olmayan kişiler için bir ders kitabı niteliğinde kaleme alınmış bu eserden faydalanabilmek için giriş seviyesinin üstünde bir Arapça bilgisine sahip olunması gerekmektedir. Mesela sarf cümlesi diye anılan ve Emsile, Binâ , Maşşd, İzzi ve Merâh isimleriyle n bulmuş bu beş eserin ilk n tam anlamıyla kavrayamayan kişinin İzzi kitabını anlamada zorluk çekebileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, daha önce herhangi bir akademik incelemeye konu olmamış ve tahkik sürecinden geçirilerek ilmî neşri gerçekleştirilen bir eserin gün yüzüne çıkarılması bakımından kayda değerlidir. Böylece Arap dili grameri literatürüne yeni bir kaynak daha kazandırılmış olmaktadır. Ayrıca, eserin müellifi olan ve ilmî çevrelerde yeterince tanınmayan ve henüz birçok eseri gün yüzüne çıkmamış ve üzerine akademik çalışma yapılmamış Mahmud et-Tokâdî gibi kıymetli bir âlimin tanıtılmasına da önemli bir katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

- Abdülhamid, M. M. (1995). *Durûsu't-tasrîf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Bursalı Mehmet Tahir (1915). *Osmanlı Müellifleri*. 1 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Cürcânî, Ebu Bekr Abdurrahman b. Muhammed Abdülkâhir (1987). *el-Miftâh fi's-Sarf*. thk. Ali Tevfik el-Hamâd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Demir, İ. (2014). Sarf Bilgisi ve Ömer b. Alî b. İbrâhîm b. Halîl el-İspirî'nin "er-Risâle fi Temeyyuzi'l-Ebvâb" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2). <https://doi.org/10.17050/kafid.204026>
- Dunkûz, Şerif Ahmed (1959). *Şerhu'l- Merâhi'l-ervâh*. Kâhire: Şeriketu mektebeti ve matbaati, Mutsafa Elbâbî el-Helebî.
- el-Afgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed ed-Dımaşki (1983). *Min târihi'n-nahv*. Suriye: Dâru'l-Fikr.
- el-Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kâdî (1983). *et-Tarîfât*. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed (1927). *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf*. Kahire: Dâru'l-kütubi'l-Mısriyye.
- el-Haşîmi, Ahmed b. İbrahim (1935). *Kavaidul Esasiyye Lil Luğatil Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- el-Kefevî, Ebû'l-Beka Eyyûb b. Mûsâ El Hüseyinî (t.y.) *el-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r Risâle.
- et-Tehânevî, Muhammed Alâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûki (1996). *Keşşâfû Istlâhâtî'l-Fünûn Ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebet-i Lübnan Nâşirûn.
- Eymen, Emîn Abdu'l-Ganî (2010). *es-Sarfu'l-kâfi*, Kâhire: Dâru't-Tevfikiyye li't-Türâ.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (2010). *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, thk. Ali Mustafâ / Sa'îd el-Mehâsinî. 1 Cilt. Dımeşk: Dâru'l Feyha / Daru'l-Menheli Nâşirûn.
- Halîl b. Ahmed, Ebu Abdurrahman el-Ferâhîdî (t.y.). *el-Âyn*. 9 Cilt thk. Mehdî el-Mahzûmî İbrahim es-Sâmerrâî. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-hilâl.
- Hasan, b. Abdullah (2014). *el-Vâdih fi's-sarf*. Suriye: Dâru'r-Risâle.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Ebû Amr Osman b. Ömer b. Ebî Bekir el-Kurdî el-İsbahânî (1995). *eş-Şâfiyye fi İlmi't-Tasrîf*. thk. Hasan Ahmed el-Osman. 1 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed (2004). *Mukaddimetu İbn Haldûn*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. Dımeşk: Dâru Ya'rûb.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî(1993). *Lisânü'l- Arab*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır.
- İşbîlî, Muhammed b. Ali İbn Uşfûr (1996). *el-Mümti'ul-kebir fi't-tasrîf*. 1 Cilt. Lübnân: Mektebetü Lübnân.
- Kılıç, H. (2013). "Sarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kızılkaya, M. (2020). Muhterem b. Mahmud et-Tokâdî'nin er-Risâle fi İbâhati'd-Devrânî's-Sûfiyye Adlı Risalesi ve Devran Müdafaası. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(2), 631-658. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4399257>
- et-Tokâdî (a), Muhterem b. Şeyh. Mahmud (t.y.). *Râhatü'l kulub*, Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar bölümü, 5998,1b-42a.
- et-Tokâdî (b), Muhterem b. Şeyh Mahmud (t.y.). *Şerhu'l-İzzi fi't-Tasrîf*, Çorum: Hasanpaşa Kütüphanesi, Hasanpaşa Yazma koleksiyonu, 2828, 97b-145b.

Saçaklızâde, Muhammed b. Ebû Bekr Maraşlı (1998). *Tertîbu'l-'ulûm*. thk. Muhammed b. İsmâ'îl Seyyid Ahmed, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye.

Şirin, M. M. (2015). Nahiv İlmi Ve Ekolleri. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 185-196. <https://izlik.org/JA62CS49WX>

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh (2009). *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. 1 Cilt. thk. Zeki Muhammed Ebu Seri. Riyad: Daru'l-Hadra.